
Inleiding

Daar bestaan 'n leemte aan 'n objektiewe en relatief kort verslag oor die taalbeleid in Suid-Afrikaanse skole oor 'n tydperk van meer as driehonderd jaar in die algemeen, maar in die besonder onder die Unieregering.¹ Alhoewel die tema deeglik in wit onderwys nagevors is deur onder andere Coetzee (1958) Malherbe (1925) en (1977), en ander, en in swart onderwys deur onder andere Hartshorne (1986), bestaan daar 'n behoefte aan 'n geheelbeeld, gefokus op die Uniale taalwetgewing in wit en swart skole. Die oorgrote meerderheid bronne omvat hoofsaaklik die periode voor die Tweede Wêreldoorlog en is beperk tot enkele grepe uit temas of periodes, terwyl verwysings na taalsake, met uitsonderings, sporadies voorkom.

Die fragmentariese aard van navorsing oor dié tema blyk onder andere uit Cilliers (1953) en Du Toit (1970) wat hulle navorsing beperk tot 'n provinsie, terwyl ander, byvoorbeeld Beyliefeld (1986) en Steenkamp (1941), hulle beperk tot 'n periode in die onderwys van swart of bruin leerlinge. Minder navorsers het egter prominensie aan taalaspekte *per se* in Suid-Afrikaanse skole verleen. Promovendi soos Du Plessis (1966) en Pienaar (1962) het temas soos die Christelik Nasionale Onderwys-beweging (CNO) of taalonderwyskommissies uitgelig. Enkele bronne, soos gepubliseerde referate van Behr (1980) en Crawhall (2000), en primêre bronne, byvoorbeeld gepubliseerde onderwysordonnansies, dek enkele aspekte van die tema en is nie altyd geredelik beskikbaar nie.

1 Met dank aan proff H J Lubbe en L T du Plessis vir insette en ondersteuning in die afhandeling van dié studie.

Verslagdoening geskied chronologies-tematies. Die geskiedkundige ontwikkeling langs hierdie weg het noodwendig gemanifesteer in die behandeling van die tema volgens die afsonderlike staatkundige gebiede in Suid-Afrika voor 1910, en daarna in provinsiale sisteme onder die Uniale stelsel tot 1961 toe Suid-Afrika 'n republiek geword het. Die rol van politiek en die ideologiese denkraamwerk wat uit kataklismiese gebeurtenisse soos die Anglo-Boereoorlog (ABO) in Suid-Afrika ontwikkel het, het noodwendig neerslag gevind in die besluite van die Nasionale Konvensie van 1909 en in die Uniale taalwetgewing vanaf 1910. Die toepassing van 'n taalbeleid op skoolvlak het in die vier provinsies elk op unieke wyse ontwikkel volgens die geskiedenis van die gebied, die etniese samestelling daarvan (in provinsies waar Afrikaans- of Engelssprekendes in die meerderheid was, sou die taalbesluite duidelik verskillend wees), die denkraamwerk (paradigma) en die toekomsvisie wat die betrokke provinsiale owerheid vir die leerlinge, wit en swart afsonderlik, gekoester het. "Onderliggend aan enige paradigma is die uiteindelige uitkoms wat die regering verwag", aldus Crawhall (2000: 16). Dit impliseer dat taalwetgewing aangewend kan word om 'n bepaalde (ideologiese) doel te bereik. "Language ideologies are omnipresent" beweer Blommaert (1997: 4), "they are an intrinsic part of the use of language, and linguistics itself, in all its various subdisciplines, cannot be free from it".² Volgens Lubbe (2003: 6) bestaan 'n raakpunt tussen taal en ideologie. Omdat taal aangewend word om die geskiedenis van 'n groep te verwoord, die spieëlbeeld is van die lewensuitkyk, van die norme en waardesisteme, en van die kultuur van 'n individu en groep, het dit in SA in die politieke arena beland. "Taal", volgens Degenaar (2000: 93), "is nie bloot 'n toevalligheid van menswees nie, maar sentraal tot ons daaglikse bestaan". Dit is ook so in Suid-Afrika.

Deurdadigheidsregte veld gewen het in die twintigste eeu, het ook diskriminasie teenoor minderheidstale wat implisiet daarby ingesluit is, toenemend in onguns verval. Dit is dus onnodig om tot 'n debat toe te tree oor die reg al dan nie om die moedertaal te mag gebruik en uit te bou. "It is a self-evident, fundamental, basic linguistic human right" (Skutnabb-Kangas 1995: 7). Die aantasting

2 Vir die verband tussen taal en politiek, vgl Blommaert (1997).

van taalregte, soos meermale in Suid-Afrika gebeur het, het ernstige gevolge vir verskillende bevolkingsgroepe ingehou.

Since language is so closely tied to group identity, language-based discrimination against the group is perceived as a threat to its very existence as recognizable entity and as an attack on its sacred objects and symbols. The issue is no longer merely a redistribution of power and resources, but it is self-preservation of the group and defence against genocide (Kelman 1972: 199, 200).

Die benadering tot veeltaligheid word beïnvloed deur die perspektief daarop, naamlik as 'n probleem, as 'n reg of as 'n hulpbron. In Suid-Afrika is meertaligheid hoofsaaklik as 'n probleem beskou (Crawhall 2000: 16). Hierdie perspektief van veeltaligheid as 'n probleem moedig die staat aan om verskille te onderdruk en om hulpbronne slegs aan een taal af te staan — die taal wat gebesig word deur diegene wat die politieke bestel oorheers. Taal is in Suid-Afrika eerder as 'n probleem beskou het uit die navorsing duidelik geblyk. Gedurende die twintigste eeu, binne die paradigma van “universele menseregte”, het veeltaligheid toenemend gemanifesteer as veeltaligheid as 'n reg. In die praktyk beteken dit dat slegs dié minderhede wat oor die nodige mag beskik daarin slaag om hulle taalregte te bekom en te beskerm (Crawhall 2000:16,17; vgl ook Ruiz 2000).

Die paradigma en standpunt van die onderskeie navorsers in dié politiekgelaaide atmosfeer het soms in die periode onder bespreking die bevindings van navorsingresultate “gekleur”. Vergelyk in hierdie verband uiteenlopende standpunte van vooraanstaande taalnavorsers soos onder andere Coetzee (1958) en Malherbe (1977).

In 'n uiteensetting van die gekose indeling is vyf ontwikkelingsstadiums van taalonderwys geïdentifiseer. Hoofstuk 2 neem ietwat kursories die aanvangstaalreëlins in die onderwys en die vestiging daarvan voor Uniewording in die vier afsonderlike staatkundige gebiede in Suid-Afrika in oënskou. In die periode 1910 tot 1961 (Hoofstukke 3 tot 6) is 'n oorsigtelike, geskiedkundige inleiding by elke hoofstuk ter illustrasie van die agtergrond waarin die verskillende politieke partye aan bewind gekom het, voorsien, en die onderskeie motiewe en ideologiese vertrekpunte/standpunte en denkraamwerke geskets wat noodwendig tot gereelde verandering in die taalbeleid van wit en swart skole gelei het. Die tydsindeling van Hoofstuk 3

(1910-1926) omvat die Unieregering se taalreëlings vir die skole en grondlegging van die vier provinsiale onderwyssteme. Die gevolge van die erkenning van Afrikaans as amptelike landstaal en as vak- en voertaal by laer-, middelbareskole en in die hoëronderwys word onder die loep geneem. Die daaropvolgende hoofstukke is volgens veranderings op politieke gebied ingedeel aangesien partypolitieke standpunte telkens wesentlike veranderinge in onderwys-taalwetgewing tot gevolg gehad het. Hoofstuk 4 (1926-1939) beskryf die toenemende Afrikaanse gees en rigting in die onderwysbeleid: die voorkeur aan meer Afrikaanssprekende skoolhoofde en inspekteurs, die ontstaan en uitbou van enkelmediumskole en die daadwerklike stappe tot praktiese handhawing en uitbreiding van die beleid van moedertaalonderwys wat kontrasteer met die afsydige, selfs vyandige houding en optredes teenoor Afrikaans van die vorige periode. Die uitbreek van die Tweede Wêreldoorlog en genl J C Smuts se opneem van die premierskap het die taalkwessie in die skole, veral die medium van onderrig, as 'n bitter partypolitieke strydpoint na vore gebring (Hoofstuk 5). Die reg van die ouers om hul kind se medium van onderrig te kies, en die aanslag op aparte enkelmediumskole soos ervaar deur die Afrikaanssprekende ouer, het die veertigerjare oorheers. Hoofstuk 6 (1948-1961) omvat die bewinds-oorname van die Nasionale Party-regering in 1948 wat sy eie stempel op veral die taalbeleid in die onderwys, in besonder swart onderwys tot en met die totstandkoming van die Republiek in 1961 afgedruk het. Taalwetgewing rakende onderwys van swart mense (wat bruin mense en Indiërs insluit) word apart bespreek aangesien dit, behalwe sporadies voor Uniewording, apart gefunksioneer het. Taalreëlings vir onderwysers word aan die einde van hoofstukke behandel, wit en swart apart.

Daar word duidelik onderskei tussen die onderrig van die taal as vak en as voertaal. Die taal as vak impliseer dat albei amptelike tale, Afrikaans en Engels, as vak onderrig word in staatskole en in die meeste privaatskole. Die regulasies ten opsigte van die uitvoering daarvan verskil onderling tussen provinsies soos later sal blyk. Die taal as medium impliseer die voertaal in staat- en privaatskole. Die uitvoering daarvan, asook die kwessie van die keuse van die ouer, verskil onderling in die provinsies. Daar was in daardie stadium nie 'n tweetalige land waar die moedertaalmedium ten opsigte van albei

tale sterker in die wet vasgelê is as in Suid-Afrika nie (Malherbe 1943: 30). Twee hoofstipes skole het gaandeweg in die Unie se onderwysstelsel ontwikkel:

- Die enkel- of eentalige mediumskool waar Afrikaans- en Engels-sprekende leerlinge afsonderlik van mekaar in aparte skole geplaas word, en waar slegs een taal deurgaans as medium gebruik word behalwe by die onderrig van die tweede taal as vak;
- Die tweetalige mediumskool waar Afrikaans- en Engelssprekende leerlinge saam skoolgaan en waar voorsiening met betrekking tot die voertaal op drie maniere gemaak is:
  - die parallelklasstelsel, bestaande uit Engelsmediumklasse en Afrikaansmediumklasse in dieselfde skool;
  - die dubbelmediumstelsel waar albei voertale om die beurt gebruik word om een vak te doseer of waar sommige vakke deur een medium, en ander vakke deur 'n ander medium aan beide Afrikaans- en Engelssprekende leerlinge saam in dieselfde klas onderrig word;
  - 'n samestelling van die parallel- en dubbelmediumstelsels, waar eersgenoemde meer algemeen in die laer klasse toegepas word en laasgenoemde meer algemeen in die gevorderde klasse (Malherbe 1943: 117).

Alhoewel die monografie oor taalwetgewing handel, is die benamings van die tale, “Hollands/Nederlands”, verwarrend. Alhoewel Hollands 'n dialek is en verwys na 'n provinsie van die Nederlande, is verkies om “Hollands” te gebruik bo “Nederlands/Nederlander”. Die populêre term “Hollandssprekendes” en “Hollands” (ook genoem “vroë Afrikaans” of “Kaaps-Hollands”) word in hierdie studie gebruik om, soos Zietsman (1992: 17) sê, “die eiesoortigheid van die Afrikaner se taal in onderskeid met ‘Nederlands’ — die taal van Nederland — aan te toon”. “Nederlands” is gereserveer vir Nederlanders wat die Algemeen-Beskaafde taal gebruik het (ook “Hoog-Hollands” genoem). Dié term word gebruik tot en met die Anglo-Boereoorlog (1899-1902) waarna 'n nuwe bewuswording van identiteit en taal vir die term “Afrikaanssprekendes” en “Afrikaans” aangewend word. Daar is voorkeur gegee aan “Afrikaanssprekende” bo Afrikaner omdat, soos Tim du Plessis dit stel, “Afrikaner’ se politieke bagasie [...] eenvou-

dig te swaar [is], 'n nuwe inhoud en waardes kan dit nie doodleef nie. Jong en bruin Afrikaanspraters sal vir altyd gril vir 'Afrikaner'" (*Rapport* 11 Augustus 2002). Die bruin mense, hoofsaaklik Afrikaanssprekend, wil nie Afrikaner genoem word nie "daarvoor is die wonde van apartheid nog te rou". Hulle beskou Afrikaans, volgens Leopold Scholtz (*Die Burger* 2 Julie 2002), minder as 'n eksistensiële saak en veel meer as 'n kommunikasiemiddel. Vir doeleindes van die monografie word "Hollandssprekendes" gebruik tot 1902; daarna (dus van 1903 af) "Afrikaanssprekendes". Hollands as vak en voertaal (in die skole) is gebruik tot Afrikaans amptelike status in die skoolsisteem verwerf het.

Hierdie verskillende benamings in Suid-Afrika het tot ongeveer die dertigerjare verskillende betekenisvariante gehad. J H H de Waal skryf byvoorbeeld, volgens Steyn (1993: 26), in Januarie 1908 in *De Goede Hoop*:

Afrikaansch is wel geen Nederlandsch, maar 't is toch Hollandsch, in den ruijmeren zin. Zoo, bij voorbeeld, als men gewag maakt van Hollandsch-sprekende Afrikaners, dan bedoelt men daarmee Afrikaansch-sprekende Afrikaners, niet waar? De spreektaal van ons volk is dus Afrikaansch, of Afrikaansch-Hollandsch, zooals sommige bij voorkeur zeggen.

In die *Etimologiewoordeboek van Afrikaans* (EWA) (Van Wyk *et al* (reds) 2002: vii) word 'n onderskeid getref tussen Afrikaans van die sewentiende, agtiende en vroeë negentiende eeu enersyds en van vandag andersyds. Vir eersgenoemde periode word die term "vroeë Afrikaans" en vir laasgenoemde periode die term "Afrikaans" in die EWA gebruik. Die datum 1844, waarop die die eerste Afrikaanse woordelys deur A N E Changuion (Van der Merwe 1971) verskyn het, word in die EWA as die oorgangsdatum tussen vroeë Afrikaans en Afrikaans beskou. In die statute van die Zuid Afrikaanse Akademie voor Taal, Letteren en Kunst (1909), is onder Hollands verstaan: "de beide taalvormen gebruikelik in Zuid-Afrika". Die taalkundige, J J Smith, het die benaming Hollands in Maart 1919 in *De Huisgenoot* verduidelik deur tussen hakies by te voeg: "d.w.s. Nederlands en Afrikaans" (Steyn 1993: 26).

Enkele ander terme verdien ook nadere toeligting. Alhoewel besluit is om die term "Afrikataal" te gebruik, kan dit probleme oplewer, aangesien dit tot misleidende interpretasies aanleiding kan gee en nie

onderskeidend genoeg is nie. Die betekenis waarin hierdie begrip in Suid-Afrika gebruik word, sluit byvoorbeeld nie die Koi- en Santale in nie. Die term word uitsluitlik gebruik om te verwys na wat ook bekend staan as die “swart tale”. Hierdie verwysing word egter met velkleur verbind en as gevolg van die apartheidbestel het dit ’n gevoelige saak geword. Die linguistiese korrekte term “Bantoetaal” is vanweë dieselfde rede polities sensitief (Ferreira 2002: 1) en is slegs gebruik as verwysing na onder andere ’n departement of minister. By gebreke aan ’n beter term word “Afrikatale” in die monografie gebruik om te verwys na die tale wat gewoonlik as “swart tale” bekend staan, inbegrepe die Koi- en Santale, maar Afrikaans en Engels uitgesluit. Terwyl bronne uit die aanvangsgeskiedenis van Suid-Afrika gebruik maak van terme soos byvoorbeeld “naturelle/blankes/nie-blanke/kleurlinge/Hottentotte” en ander, word volstaan met Koi, Indiër, swart, bruin en wit mense.